

Türk xalqlarının ortaq əməkdaşlıq tarixi: Birinci Türkoloji Qurultay

Elnarə Məmmədova^{1*} , Təranə İsmayılova²

Xülasə. Məqalədə Azərbaycan və Türkiyə arasında tarixən mövcud olan dərin mədəni, dil və elmi əlaqələr, xüsusilə də türkologiya sahəsindəki əməkdaşlıq təhlil edilir. Burada “Bir millət, iki dövlət” prinsipinə əsaslanaraq, hər iki ölkənin türk dünyasının integrasiyasındakı strateji rolu vurğulanır. Tədqiqatda 1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş Birinci Türkoloji Qurultayın tarixi əhəmiyyəti, burada iştirak edən görkəmli azərbaycanlı və türkiyəli alimlərin: Xəlid Səid Xocayev, Rühulla Axundov, Mehmed Fuad Köprülü, Rühfət Axundov, Bəkir Çobanzadə, Zeki Velidi Toğan, Rəşid Rzanur, Sadri Maksudi Arsal və başqalarının rolları geniş işıqlandırılır. Məqalədə qurultayda müzakirə edilən latın qrafikalı ortaq əlifbaya keçid, terminologiya, dil dərsləklərinin hazırlanması kimi fundamental məsələlərdən, həmçinin böyük türk mütəfəkkiri Mahmud Kaşğarlının “Divanü lüğət-it-türk” əsərinin Xəlid Səid Xocayev tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsinin türkologiya elminə verdiyi töhfələrdən və müasir dövrdə Türk Dövlətləri Təşkilatı, TÜRKSOY kimi qurumlar vasitəsilə davam etdirilən ortaq layihələrdən bəhs olunur. Qurultayda ana dilinin inkişafı, türk dillərinin ortaq xüsusiyyətləri və terminoloji məsələlər müzakirə olunmuş, Azərbaycan ziyalıları bu müzakirələrdə öz elmi mövqeyi ilə çıxış etmişlər. Onların Qurultayda yaxından iştirak etməsi, dövrün ən aparıcı türkoloqları ilə fikir mübadiləsi aparması türk dünyası mütəfəkkirlərinin əməkdaşlığı kimi səciyyələndirilmiş, qurultay iştirakçıları tərəfindən müsbət qarşılanmış, türkologiya elminin inkişafına, türk dillərinin elmi araşdırmalarına güclü təkan vermişdir.

Açar sözlər: türk xalqları, Azərbaycan dili, türk dili, türkologiya, mədəniyyət

¹ Azərbaycan Tibb Universiteti, Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı, Azərbaycan

² Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

* Məsul müəllif. E-poçt: emammedova69@mail.ru

Daxil oldu: 4 Mart 2026; Qəbul edildi: 21 İyun 2026; Onlayn dərc edildi: 28 Avqust 2026

© Müəllif(lər) 2026. Bu açıq girişli məqalə Creative Commons Attribution–NonCommercial 4.0 Beynəlxalq Lisenziyasının (CC BY-NC 4.0) şərtlərinə uyğun olaraq yayımlanmışdır.

The History of Cooperation Among Turkic Peoples: The First Turkological Congress

Elnara Mammadova^{1*} , Tarana Ismaylova²

Absrtact. The article analyzes the deep cultural, linguistic and scientific ties that have historically existed between Azerbaijan and Turkey, especially cooperation in the field of turkology. Here, based on the principle of "One nation, two states", the strategic role of both countries in the integration of the turkic world is emphasized. The study extensively highlights the historical significance of the First Turkological Congress held in Baku in 1926, the roles of prominent Azerbaijani and turkish scientists

who participated in it, such as Khalid Said Khojaye, Ruhulla Akhundov, Mehmed Fuad Köprülü, Rufat Akhundov, Bekir Chobanzadeh, Zeki Velidi Toğa, Reshid Rzanur, Sadri Maksudi Arsal and others. Fundamental issues discussed at the congress, such as the transition to a common Latin script alphabet, terminology, and the preparation of language textbooks, are examined. Also, the contributions of the translation of the great turkish thinker Mahmud Kashgarli's "Divan-u lugat-it-türk" into Azerbaijani by Khalid Said Khojaye to the science of Turkology and the joint projects continued in modern times through organizations such as the Organization of Turkic States and TURKSOY are highlighted. The development of the mother tongue, common features of turkic languages and terminological issues were discussed at the congress, and Azerbaijani intellectuals expressed their scientific positions in these discussions. Their close participation in the congress and exchange of views with the most leading Turkologists of the time were characterized as thinkers of the Turkic world, were positively received by the congress participants, and gave a strong impetus to the development of the science of turkology and scientific research on turkic languages.

Keywords: turkic peoples, Azerbaijani language, turkish language, turkology, culture

¹ Azerbaijan Medical University, PhD in Philology, Baku, Azerbaijan

² Baku State University, Baku, Azerbaijan

*Corresponding author. E-mail: emammedova69@mail.ru

Received: 4 March 2026; Accepted: 22 June 2026; Published online: 28 August 2026

© The Author(s) 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

Giriş

Türk xalqları, o cümlədən Azərbaycan və Türkiyə ortaq dilə, mədəniyyətə, tarixə sahib olan qardaş xalqlardır. Azərbaycan və Türkiyə arasındakı münasibətlər tarixi, mədəni və dil baxımından dərin köklərə malikdir. “Bir millət, iki dövlət” prinsipi əsasında formalaşan bu münasibətlər zamanla daha da möhkəmlənərək müxtəlif sahələrdə – siyasi-iqtisadi, elmi, mədəni, xüsusilə də təhsil sahəsində ortaq əməkdaşlıqla zənginləşmişdir (Məhərrəmov, 1999). Bu əməkdaşlıq türk dünyasının integrasiyası və birliyinin möhkəmləndirilməsi yolunda strateji addımdır. Azərbaycan dilinin və Türkiyə türkcəsinin ortaq cəhətlərinin tədqiqi, ortaq türk layihələri və türk dünyası terminologiyasının vahidləşdirilməsi sahəsində görülən işlər elmi əməkdaşlığın mühüm nəticələrindəndir. Həmçinin, ortaq əlifba, ortaq dərslik və tədris materiallarının hazırlanması, konfrans və forumlarda qarşılıqlı iştirak iki ölkə arasındakı elmi-mədəni bağları gücləndirir. Xüsusilə, Azərbaycan və Türkiyə arasında türkologiya sahəsində əməkdaşlıq son dövrlərdə genişlənərək yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur.

Türkologiya elmi türk dillərinin, ədəbiyyatlarının, tarixlərinin və mədəniyyətlərinin kompleks şəkildə öyrənilməsinə hədəfləyən bir sahədir. Bu elm sahəsində türk xalqları tarixən sıx əməkdaşlıq etmiş, birgə elmi ənənələr formalaşdırmışdır. Bu məqalədə türkologiya sahəsində türk xalqları arasında həyata keçirilən elmi əməkdaşlıq, bu əməkdaşlığın tarixi, müasir mərhələsi və gələcək perspektivləri baxımından təhlil edilir (İsmayılov, 2011). 1926-cı ildə Bakıda keçirilən Birinci Türkoloji Qurultay iki ölkə arasında elmi təmələ əsaslanan ilk geniş əməkdaşlıq nümunəsi olmuşdur (Məmmədli, 2024). Tədqiqatçılar, haqlı olaraq, 1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş Birinci Türkoloji Qurultay ı yalnız dilçilik və əlifba məsələlərini müzakirə edən elmi platforma deyil, eyni zamanda türk xalqlarının mənəvi yaxınlaşmasında və ortaq elmi yaddaşın formalaşmasında müstəsna tarixi mərhələ hesab edirlər. Məqalədə bu qurultayda iştirak edən azərbaycanlı və türk alimlərinin rolu, eyni zamanda müasir dövrdə universitetlərarası ortaq layihələr, konfranslar və nəşrlər ətrafı şəkildə araşdırılır. Azərbaycan və Türkiyə arasında türkologiya üzrə birgə tədqiqatlar, ortaq terminoloji işlər

və dil korpusları sahəsində əməkdaşlıq xüsusi vurğulanır. Nəticə etibarilə, bu əməkdaşlıq türkologiyanın inkişafına, gələcək nəsillər tədqiqatçıların formalaşmasına töhfə verir.

Tədqiqatçı-alim R.Əskərin XI əsrdə yaşamış böyük türk alimi Mahmud Kaşğarının “Divanü lüğat-it-türk” əsərində Məhəmməd Peyğəmbərin (s.ə.s) kəlamlarını təqdim etməsi də bu qövmin qədim tarixi və genetik bağlılığını ifadə edir (Əskər, 2006). Mahmud Kaşğarının türklər haqqında yazdıqları bu gün də öz aktuallığını qoruyur. Türk xalqlarının ortaq dili, mədəniyyəti və tarixi yaddaşı əsasında formalaşan birlik ideyası artıq sadəcə elmi düşüncə deyil, türkoloqların ortaq dəyəri olaraq onları birləşdirən bir mərkəzə çevrilmişdir. Bakıda keçirilmiş Birinci Türkoloji Qurultay türk xalqlarının dil, mədəniyyət və elm sahəsindəki əməkdaşlığının təməl daşlarından biri olmuşdur. Qurultayda Azərbaycan, Türkiyə, Orta Asiya, Krım və digər bölgələrdən 100-dən artıq alim və ziyalı iştirak etmişdir (İsmayılova, 2024). Bu toplantı ortaq əlifba, terminologiya və türk dillərinin elmi əsaslarla tədqiqi baxımından mühüm rol oynamışdır (Əliyeva, 2020). Qurultayda əsas məqsəd türk xalqları arasında dil birliyinə nail olmaq, ortaq əlifba və leksik sistem yaratmaq, qədim türk yazılı abidələrinin tədqiqini genişləndirmək idi. Toplantıda müxtəlif bölgələrdən gələn nümayəndələr dilin fonetikasi, morfologiyası, sintaksisi və lüğətçilik sahəsində fikir mübadiləsi aparmışlar.

Qurultayda fəal iştirak edən türkoloqlar sırasında Xəlid Səid Xocayev, Rəhulla Axundov, Bəkir Çobanzadə, Əhməd Cavad, Mehmet Fuat Köprülü, Zeki Velidi Toğan, Əli bəy Hüseynzadə, Sadri Maksudi Arsal, Səməd Ağamalıoğlu, Hənəfi Zeynalli, Cəlil Məmmədquluzadə və s. kimi şəxsiyyətlər yer almışdır. Onların çıxışları və təqdim etdiyi elmi tezislər bu sahədə uzun illər davam edəcək elmi əməkdaşlıqların əsasını qoymuşdur (Əlizadə, 2002). Xüsusilə latın qrafikalı ortaq əlifbaya keçid məsələsi və terminoloji vahidlik üzərindəki müzakirələr müasir türksoylu ölkələrin dil siyasətinə ciddi təsir göstərmişdir.

Qurultayda iştirak edən alimlərin sırasında bir çox tanınmış türkoloq və ziyalılar yer almışdır. Onların hər biri müxtəlif aspektlərdən türk dili və mədəniyyəti ilə bağlı təqdimatlar etmişdir:

- Xəlid Səid Xocayev – “Divanü lüğat-it-türk” əsərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi, qədim yazılı abidələrin araşdırılması sahəsində çıxış edib.
- Rəhulla Axundov – Qurultayın təşkilində və ideoloji xəttinin müəyyən edilməsində aparıcı rola malik olmuşdur.
- Bəkir Çobanzadə – leksikologiya və terminologiya üzrə təqdimatları ilə tanınır.
- Mehmet Fuat Köprülü – Qurultayın beynəlxalq elmi dəyərini artıran türkiyəli alimdir. Türk dilinin tarixi inkişaf mərhələlərinə dair elmi yanaşmalar təqdim etmişdir.
- Əhməd Cavad – ədəbi dilin inkişafı və dil təlimi məsələlərinə dair məruzələrlə çıxış etmişdir.
- Sadri Maksudi Arsal – türk dillərinin hüquqi statusu və dil siyasəti ilə bağlı fikirlər irəli sürmüşdür.
- Əli bəy Hüseynzadə – ideoloji və fəlsəfi baxışları ilə türklüyün birlik ideyasını müdafiə etmişdir.

İştirakçılar yalnız o dövr üçün deyil, gələcək nəsillər üçün də dəyərli elmi irs yaratmışlar. Türk tədqiqatçılarının iştirakı sayəsində qurultayda geniş fikir mübadiləsi aparılmış, türkologiya elminə yeni yanaşmalar gətirilmiş və bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlıq əlaqələri qurulmuşdur. Qurultayın qərarları sonrakı onilliklərdə türkoloji tədqiqatlar istiqamətində böyük rol oynamışdır. Bu baxımdan, Birinci Türkoloji Qurultay təkcə elmi hadisə deyil, həm də türk dünyasının birliyinin təməlini qoyan mühüm tarixdir.

Türk xalqlarının ortaq dili, mədəniyyəti və tarixi yaddaşı bu xalqlar arasında birliyin əsas təməllərindəndir. Elmi əməkdaşlıq, təhsil və mədəni layihələr bu birliyin qorunub saxlanması və inkişafı üçün əsas amillərdəndir. Bu həm elmi, həm də strateji baxımdan zəruridir. Bu məqalənin məqsədi Birinci Türkoloji Qurultayda türk xalqları arasında anlaşmanı artırmaq, ortaq dəyərləri

möhkəmləndirmək və dil birliyinə doğru tədrici keçidi təmin etmək məqsədilə aparılan müzakirələri təhlil etməkdir. Məqalədə qurultayın tələblərindən irəli gələrək türk xalqlarının bənzərliyi onların genetik və mədəni bağlılığı, ortaq dil, mədəniyyət və tarixi yaddaş baxımından birliyi, onların formalaşmasında dilin və ədəbiyyatın rolu, mədəni əlaqələr və müasir dövrdə əməkdaşlıq məsələləri araşdırılır. Türk xalqları arasında dillərin morfoloji və leksik yaxınlığı, ortaq dastan və ənənələr, tarixi hadisələrə yanaşma bənzərliyi onların genetik və mədəni bağlılığını təsdiqləyir. Belə ki, türk dilləri Altay dil ailəsinə mənsub olmaqla, fonetik, morfoloji və leksik baxımdan bir çox ortaq xüsusiyyətə malikdir (Məmmədov, 2015).

Birinci Türkoloji Qurultay müxtəlif türk xalqları arasında ədəbi və dil əlaqələrini sürətləndirmək məqsədilə keçirilmişdir. Qurultayda müzakirə olunan əsas məsələlər aşağıdakılar idi:

1. Ortaq əlifba məsələsi – Ən mühüm və mübahisəli mövzu latın qrafikasına keçid idi. Ərəbcə yazı sisteminin türk dillərinin fonetik quruluşuna uyğun olmaması, savadsızlığın yüksək səviyyədə qalması bu dəyişikliyi zəruri etmişdi.
2. Türk dillərinin təsnifatı və öyrənilməsi – Fonetika, qrammatika və leksikaya dair metodoloji yanaşmalar müzakirə olunmuş, türkologiyanın elm kimi inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.
3. Terminologiya və tədris dili – Ortaq elmi terminlərin yaradılması, türkdilli xalqlarda təhsilin ana dilində aparılması məsələlərinə dair təkliflər irəli sürülmüşdür.
4. Mədəni integrasiya – Türk xalqları arasında mədəni əlaqələrin gücləndirilməsi və elmi əməkdaşlığın formalaşdırılması müzakirə olunmuşdur.

Göytürk yazıları, Orxon-Yenisey abidələri və Mahmud Kəşğarlının “Divanü lüğət-it-türk” əsəri türk dillərinin tarixən bir-birinə nə qədər yaxın olduğunu göstərir. Müasir dövrdə ortaq türk dili, əlifba, təhsil layihələri və mədəni əməkdaşlıq bu ortaq bağların möhkəmlənməsində mühüm rol oynayır.

Metodlar

- Bu tədqiqatda türk xalqlarının ortaq mədəni-elmi əməkdaşlığı və Birinci Türkoloji Qurultayın tarixi rolu kompleks yanaşma prinsipi əsasında araşdırılmışdır.
- İşin əsas metodoloji bazasını tarixi-müqayisəli, analitik və sintez üsulları təşkil edir.
- Tədqiqat prosesində 1926-cı il Bakı Birinci Türkoloji Qurultayının materialları və dövrün elmi mətbuatı sistemli şəkildə təhlil edilmişdir.
- Eyni zamanda, Azərbaycan və Türkiyə alimlərinin qurultaydakı fəaliyyəti, onların irəli sürdükləri elmi ideyalar mətnşünaslıq və mənbəşünaslıq prinsipləri çərçivəsində dəyərləndirilmişdir.
- Məqalədə ortaq əlifba, terminologiya və Mahmud Kəşğarlının “Divanü lüğət-it-türk” əsərinin tərcümə tarixi kimi fundamental məsələlər hermenevtik təhlil metoduna istinadən öyrənilmişdir.
- Müasir dövrə aid aspektlərin işıqlandırılmasında isə Türk Dövlətlər Təşkilatı və TÜRKSOY-un fəaliyyətinə dair cari məlumatlar ümumiləşdirilmişdir.
- Bütövlükdə, tətbiq edilən bu metodoloji vasitələr məqalənin elmi obyektivliyini təmin etməklə yanaşı, türkologiya tarixindəki integrasiya proseslərini dərinlən açmağa imkan vermişdir.

Müzakirə

Birinci Türkoloji Qurultay türk dilləri, ədəbiyyatı, etnoqrafiyası və əlifba məsələlərini əhatə edən mühüm elmi tədbir oldu. Türk dünyasının mədəni irsinin öyrənilməsində və qorunmasında Azərbaycan ziyalılarının, o cümlədən görkəmli türkoloqların qurultay dövründə sərgilədikləri elmi mövqe gələcək nəsillər üçün möhkəm təməl yaratmışdır. Qurultayda tanınmış türkoloqlar arasında Azərbaycanın siyasi, ictimai və elmi həyatında mühüm rol oynamış ziyalılarından biri olan Ruhulla Axundov da yaxından iştirak etmişdir. O Azərbaycan dilinin inkişafı və türk dilləri ilə integrasiyası istiqamətində mühüm çıxışlar etmiş, ümumtürk mədəni əlaqələri ön plana çəkmişdir.

Birinci Türkoloji Qurultayda həyata keçirilən müzakirələr nəticəsində:

1. Latın qrafikalı yeni əlifbaya keçid qərara alındı;
2. Türk dillərinin qrammatik strukturlarının qarşılaşdırılması təşəbbüsünə start verildi;
3. Türkologiya sahəsində ortaq elmi istiqamətlər müəyyən edildi;
4. Terminologiya, orfoqrafiya və metodika məsələləri gündəmə gətirildi.

Türk dillərinin öyrənilməsində və ana dilimizin zənginləşməsində silinməz iz qoymuş bu qurultayın ən böyük xidmətlərindən biri də böyük türkoloq Mahmud Kaşğarının “*Divanü lüğat-it-türk*” əsərinin 1935-1937-ci illərdə ərəb dilindən Azərbaycan dilinə tərcüməsinə imkan yaratmaq olmuşdur. Bu tərcümə türkologiya elminin əsas təməldəşlərindən biri kimi tanınan, qurultayın fəxri üzvü Azərbaycanın görkəmli maarifçi və türkoloqlarından biri olan Xalid Səid Xocayev tərəfindən həyata keçirilmişdir. Bu tərcümə əsasında türk dillərinin tarixi fonetikasi, leksikası və sintaksisi ilə bağlı dəyərli fikirlər irəli sürülmüş, müasir Azərbaycan dilinin qədim türk dilləri ilə əlaqələri açıq şəkildə göstərilmişdir (Vəliyev, 2010). Onun tərcümə və şərtləri türk dillərinin öyrənilməsi və dil tarixi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Xalid Səid Xocayev qurultayda Azərbaycan nümayəndəsi kimi iştirak etmiş və xüsusilə “Türk dillərində vahid əlifba” məsələsində fəal olmuşdur (Əliyev, 2011).

1937-ci illər Stalin represiyası nəticəsində digər türkoloqlar kimi Xocayev də “Xalq düşməni” damğası ilə həbs olunmuş və güllələnmişdir. Lakin onun tərcümələri və araşdırmaları bu gün də türkologiya elmində əsas mənbələrdən biri olaraq dəyərləndirilir (İsmayılova, 2024; Qasımov, 2018). Bu tərcümə təkcə dilçilik sahəsində deyil, ümumən türk dünyasının mədəni-mənəvi irsinin araşdırılması və tanıtılması baxımından mühüm addım idi. Həmin tərcümə əsasında türk dillərinin tarixi fonetikasi, leksikası və sintaksisi ilə bağlı dəyərli fikirlər irəli sürülmüş, müasir türk dillərinin qədim kökləri açıq şəkildə göstərilmişdir.

Nəticə

Türk xalqlarının ortaq dil layihələrinə aşağıdakı nümunələri göstərmək olar:

Türk xalqları ortaq tarixi yaddaşa malikdir. Böyük imperiyalar – Göytürk, Səlcuq, Osmanlı, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu – bu xalqların tarixində mühüm iz buraxmışdır. Tarix boyunca müxtəlif siyasi və mədəni əlaqələr türk xalqları arasında qarşılıqlı təsirləri artırmışdır. Müasir dövrdə Türk Dövlətləri Təşkilatı, TÜRKSOY və digər beynəlxalq qurumlar vasitəsilə türkdilli ölkələr arasında dil, mədəniyyət və təhsil sahələrində əməkdaşlıq genişlənir (Hüseynova, 2024). Ortaq türk əlifbası, türkologiya konfransları, tələbə mübadiləsi proqramları bu əməkdaşlığın real nəticələridir. Bu qurumlar ortaq elm, mədəniyyət və təhsil layihələri ilə integrasiyanı gücləndirir.

Birinci Türkoloji Qurultay türk xalqları alimlərinin sonrakı dövrdə aparılan ortaq elmi tədqiqatlarının və ali təhsil müəssisələri arasında münasibətlərin təməli oldu. Bu təməl əməkdaşlığın gələcək inkişaf istiqamətləri və gənc tədqiqatçılar üçün perspektivlər baxımından xüsusi əhəmiyyəti var.

Ədəbiyyat

Əliyev, A. (2011). Xalid Səid Xocayev və onun elmi irsi. *Dil və ədəbiyyat jurnalı*, 2, 58–64.

Əlizadə, Ə. (2002). *Türkoloji qurultaylar tarixi*. Elm.

Əliyeva, S. (2020). X. S. Xocayevin terminoloji fəaliyyətinə dair qeydlər. *Humanitar Elmlər Jurnalı*, 1, 45–52.

Əskər, R. (2006). *M. Kaşğarlı “Divanü lüğat-it-türk”* (Cild 1). Şərq-Qərb.

Hüseynova, M. (2024). Ön söz. *Humanitar Elmlər Araşdırmaları* 2(2), 4–11.

İsmayılov, M. (2011). *Türkoloji qurultaylar və Azərbaycan*. Təhsil.

- İsmayılova, M. (2024). Türkologiya elminin banisi M. Kaşğarının “DLT” əsəri. *Humanitar Elmlər Araşdırmaları* 2(2), 49–55).
- İsmayılova, Y. (2024). M. Kaşğarının “DLT” əsəri Xalid Səid Xocayevin tərcüməsində. *Humanitar Elmlər Araşdırmaları* 2(2), 245–249).
- Qasımov, E. (2018, 15 iyun). Repressiya dövründə itirilmiş alimlər. *Yeni Azərbaycan qəzeti*.
- Məhərrəmov, A. (1999). *Azərbaycan türkoloji fikrinin inkişafı*. Maarif.
- Məmmədli, N. (2024). *M. Kaşğarlı “Divanü lüğət-it-türk”* (Cild 1). Elm və Təhsil.
- Məmmədov, R. (2015). Azərbaycan türkologiyasında klassik lüğətçilik ənənələri. *Filologiya məsələləri*, 3, 112–120.
- Vəliyev, Ə. (2010). Divanü lüğət-it-türk və onun türkologiyadakı rolu. *Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi*, 4, 30–38.